

Erát Dávid

Új vallási mozgalmak

Kutatás az új vallásos közösségekről és tagjaikról Péccsett

Írásomban egy az új vallási mozgalmakra fókuszáló kvantitatív vizsgálati lehetőséget szeretnék felvázolni. A szociológiában a vallás mindig is kiemelt kérdést jelentett, gondoljunk például a nagy klasszikusokra, így pl. Weber vallásszociológiájára (Weber 2005), illetve *A protestáns etika és kapitalizmus szellemére* (Weber 1982).

Először is néhány elméleti kérdés tisztázására lesz szükség. Mit értünk vallás alatt, mely aspektusait lehet kutatni, és hogyan határozzuk meg az új vallási mozgalmakat? E kérdések tárgyalása után bemutatom, hogy miként vannak az ilyen közösségek jelen Magyarországon, ismertetem korábbi eredményeimet, végül pedig a tervezett kutatásom témaköreit és módszertanát járom körbe.

A témakörrel kapcsolatban már születtek Magyarországon kutatások, ugyanakkor e munkák túlzottan általánosítók. Noha megkülönböztetik a történelmi egyházakat és az újabb irányzatokat, rendszerint olyan gyülekezetek kerülnek egy vizsgálati egységbe (pl. az „egyéb” kategóriájába), amelyek között sok esetben nagy eltérések vannak – akár teológiai szempontból, akár a társadalomhoz való viszonyuk tekintetében. Kutatásom a sokak számára ismeretlen csoportok bemutatása mellett e tekintetben is hasznos lehet: a mély, ám csupán egy meghatározott vallási csoportra koncentráló kutatásoknál összetettebb képet nyújthat, viszont a nagymintás kérdőíves kutatásokkal szemben fókuszáltabb, részletesebb eredményekkel szolgálhat.

Elméleti megfontolások

A vallás

A vallási közösségek vizsgálatakor először arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy mi is a vallás. William E. Paden kiváló meghatározását veszem alapul:

A vallás a transzcendenciával (vagy más terminológiában a szenttel) kapcsolatot kereső ember magatartása és ennek másokkal történő megosztása, amelynek során az emberek közösséggé válnak, a közössé vált élmény és hit kultúrája pedig mintákba és szervezeti formákba rögzül (Paden, idézi Tomka 2008: 77).

A vallásosságnak tehát két eleme van: a transzcendens tényező, illetve az ennek alapján létrejövő emberi közösség. Az előbbi kutatása kvantitatív módszerekkel nehéz, utóbbi viszont a továbbiakban bemutatásra kerülő kérdőíves és interjúk megközelítéssel jól vizsgálható.

Tomka is erről beszél, amikor a vallás láthatatlan és látható részét különítette el egymástól (Tomka 2008: 77–78). A láthatatlan részek közé tartoznak az istenségek, a transzcendencia, az istenkapcsolat és a spiritualitás fogalma. A látható részeket jelenti a vallás nyomán létrejövő kapcsolatrendszer és kultúra, ezek beágyazódása a társadalom és kultúra egészébe, illetve a létrejövő funkciók és szervezeti formák, melyek célja a sajátos kultúra ápolása és a közösség kapcsolata a társadalom egyéb intézményeivel.

Az új vallási mozgalmakról

A vallás a társadalomban egy változó tényező: idővel új formái és irányzatai jelennek meg. Ezen új jelenségek egy részét képezik az új vallási mozgalmak.

Általánosságban jellemző, hogy az új vallási mozgalmak kiemelkedő része hozzátétőlegesen 1960 és 1973 között jött létre, mely időszakot Wallis a „*vallási turbulencia*” idejének nevezi (Wallis, idézi Bögre és Kamarás 2013: 142). Ezért véleménye szerint demográfiai és kulturális tényezők tehetők felelőssé: a huszonévesek arányának növekedése, a jövedelem és az iskolázottság szintjének emelkedése, az egalitárius és liberális felfogások terjedése, a faji előítéletek csökkenése, valamint a történelmi egyházak modernizációjának elmaradása (Wallis, idézi Bögre és Kamarás 2013: 142–143).

Amikor új vallási mozgalmakról beszélünk, fontos meghatározni, hogy milyen tulajdonságok különböztetik meg őket más vallásos közösségektől. Eileen Barker az új vallási mozgalmak hét jellemző sajátosságos jegyét sorolta fel (Barker, idézi Bögre és Kamarás 2013: 141):

- a) Kis méret és az ezzel járó személyes kapcsolatok.
- b) Az osztálytársadalmi átlagtól eltérő összetételű tagság (jellemzően fiatalok, a korosztályuktól eltérő kötelezettségekkel).
- c) A hitükbe nem „beleszülető”, hanem azt választó első generációs tagság.
- d) Karizmatikus vezető.
- e) Új hitrendszer.
- f) A társadalmi környezettől elválasztó „mi-ők” szemlélet.
- g) Ellenséges társadalmi környezet.

Számtalan megközelítés alapján lehetséges az új vallási mozgalmak tipizálása, s a legtöbb vallásszociológiával foglalkozó kutatónak van saját besorolási rend-

szere (Erát 2016: 9–16). Kettő kategorizálási módot emelnék ki a társadalomhoz fűződő viszony alapján: Wallis, valamint Máté-Tóth András, Török Péter és Nagy Gábor Dániel tipológiáját.

Wallis szerint a világhoz fűződő viszony alapján lehet az új vallási mozgalmakat besorolni (Wallis, idézi Bögre és Kamarás 2013: 143). Három típust határoz meg ez alapján: a világot elutasítók, a világot helyeslők és a világhoz alkalmazkodók csoportját. Az első típust képviselők a jelenlegi társadalmi rendet korruptnak, rossznak tartják. A második típushoz köthető vallási csoportok a világban élő emberek kiteljesedését kívánják segíteni, a harmadikhoz kapcsolódó szervezetek pedig az egyén lelki életének fejlődését szeretnék támogatni.

A Máté-Tóth András, Török Péter és Nagy Gábor Dániel által meghatározott típusok némileg hasonlatosak a wallisi kategóriákhoz. A társadalomhoz fűződő viszony alapján három változatot különítettek el (Máté-Tóth, Török és Nagy 2008: 31). Az együttműködő típusba tartozó új vallási mozgalmak a társadalmi szervezetekkel a közérdek jobb megvalósulásáért dolgoznak. A passzív/elzárkózók esetében jellemzően félrevonultan, visszahúzódva él a közösség, és elvárja a tagjaitól, hogy a társadalmi kötelezettségek többségénél vagy egy részénél ténylegesen megjelenítse a passzivitását, elzárkózását.¹ Harmadrészt vannak olyan mozgalmak, melyek belső szervezetükben az egész társadalmat megpróbálják leképezni, annak minden funkcióját a maguk hitvallása szerint megvalósítani, vagyis ellen- vagy kontraszttársadalomként fogják fel önmagukat: a fennálló hatalmi renddel szemben sajátot akarnak kialakítani.²

Az időtényező

Az új vallási mozgalmakkal kapcsolatban egy fontos tényezőről érdemes beszélni: az időről. A történelmi egyházak lassú (át)alakulási folyamataihoz képest a tíz évnél is fiatalabb új vallási mozgalmak néhány év alatt gyors változásokon mehetnek keresztül (Bögre és Kamarás 2013: 141–142):

- a) A növekvő létszámmal intézményesedik az új vallási jelenség.
- b) A második generációs tagság és az idősök miatt szükség lesz szociális intézményekre (például saját iskola, óvoda és idősök otthona).
- c) A karizmatikus vezető idővel elhunyt, aminek következménye lehet akár a csoport megszűnése is.
- d) A hitet megalapozó tézisek, dogmák, alapvetések is átalakulhatnak: kidolgozottabbá válhatnak, többfajta értelmezést is tolerálhatnak.

1 A gyakorlatban ez például az iskoláztatás és hadkötelezettség megtagadását jelentheti.

2 Az őskultusz, a New Age és a neofasiszta újpogányság rokonságban áll e harmadik típussal.

Az új vallási mozgalmak Magyarországon

A Wallis által „vallási turbulenciá”-nak nevezett időszakban jött létre a legtöbb új vallási mozgalom. Magyarországon – az állam vallásosságot elutasító beállítódása miatt – nagyobb számban csak a rendszerváltás után jelentek meg e közösségek. A második világháború utáni kommunista időkben három fajta volt az egyház és állam kapcsolatának: a nyílt egyházüldözés, a vallás adminisztratív féken tartása (burkolt diszkrimináció) és az együttélés korlátozott alkalmazkodással (Eberts és Török, idézi Hegedűs 2000: 59–62). A vallásgyakorlás csak a rendszerváltás után vált szabaddá (Kamarás 2003: 341).

A számadatokat alapján a magukat vallásosnak mondó egyének száma a rendszerváltás után, 1991-ben érte el a csúcst, 51%-ot (Tomka, idézi Andorka 2006: 650). A bővülés mellett a vallásos személyek összetétele is változott, ami összefüggésben van a kisebb vallásos közösségek térnyerésével: korábban inkább a nők, az idősek, a községi lakosok és az alacsony végzettségűek körében, a nyolcvanas évek után azonban éppen a fiatalok, nagyvárosiak és a magasan iskolázottak között terjed a vallásosság (Andorka 2006: 650).

Az adatok értelmezésekor a korábban említett problémába ütközünk: a népszámlálási és egyéb nagymintás adatokban az új vallási mozgalmak összevont kategóriaként szerepelnek. Mindazonáltal két megállapítást biztosan tehetünk: az új vallási mozgalmak létszáma alacsony, de gyorsan növekvő, valamint a vallásgyakorlás tekintetében kiemelkedően aktívak e közösségek tagjai.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 51,9%-a katolikus, 15,9%-a református, 3%-a evangélikus és 2,6%-a görögkatolikus. Emellett 13 ezer izraelita, 6500 unitárius és 15 ezer ortodox keresztény szerepelt a népszámlálásban (Andorka 2006: 656). A fellelhető többi egyház híveinek száma összesen nem éri el a százezer főt, azaz a lakosság mindössze egy-másfél százalékát teszik ki (Andorka 2006: 657). Elhamarkodott következtetés azonban párhuzamot vonni a társadalmi szerepvállalás és a taglétszám között: egyes kisegyházak társadalmi szerepe taglétszámukhoz képest nagy (Tomka, idézi Bögre és Kamarás 2013: 206). A 2001-es és a 2011-es adatok összehasonlítása alapján társadalmi változások válnak láthatóvá (Bögre és Kamarás 2013: 201–202). Ugyan kevesebben válaszoltak a vallást firtató kérdésre, ugyanakkor a válaszok alapján minden felekezet létszáma csökkent. Kivételt képez a „más egyház, felekezet” kategóriájába tartozók csoportja, mely 72,8%-al nőtt.

Az 1992-es adatok alapján a vallásgyakorlásban is felfedezhetünk erős különbségeket: az „egyéb” vallásúak (ide tartoznak az új vallási mozgalmak tagjai) vallásgyakorlási intenzitása lényegesen erősebb (Andorka 2006: 652). A kato-

likusok 15,1%-a, a reformátusok 8,2%-a, az evangélikusok 10,3%-a gyakorolja rendszeresen vallását az egyházan keresztül, ezzel szemben az „egyéb” vallásúak esetében 29,8% az aktív rendszeres vallásgyakorlók aránya.

Társadalmi szerepvállalás

A 2016-ban végzett kvalitatív kutatásom során a Pécssett található új vallási közösségek társadalmi szerepére voltam kíváncsi. Összességében elmondható, hogy igazolódott Tomka állítása, miszerint a közösségek létszáma és a társadalmi szerepvállalás között nem lehet párhuzamot vonni (Erát 2016: 52).

A gyülekezetek a világot inkább helyeslők közé tartoznak, annak jobbra tételeért tevékenyen dolgoznak, a társadalmi életben pedig – kis méretük ellenére – legnagyobb mértékben karitatív tevékenységükkel vesznek részt. E tekintetben a Katolikus Egyházzal hasonló szerepet látnak el a megkérdezett közösségek. A karitatív missziók mellett a szóban forgó csoportok szorosan együttműködnek a helyi önkormányzattal, civil szervezetekkel és más vallási közösségekkel is, de kivételesen elutasítók a politikai pártokkal szemben (Erát 2016: 53–54). A társadalom tagjaival fenntartott kapcsolataikat nem korlátozzák, csupán a tekintetben, hogy híveiknek – az együttélés megkönnyítése érdekében – az endogám házasságot javasolják.

A tervezett kutatás

A tervezett vizsgálatomban négy témakör vonatkozásában tervezem bemutatni a vizsgált új vallási közösségeket:

- a) A vallásos közösség véleménye a kívülállókról és a világról: bizalom a társadalom intézményei és képviselői felé, illetve az alapvető világnézet.
- b) Aktivitás: karitatív és egyéb tevékenység gyakorisága, valamint a tagok szabadidős tevékenysége.
- c) Az erkölcsi kérdésekben elfoglalt álláspontok: a homoszexualitásról, fogamzásgátlásról, abortuszról és házasságon kívüli nemi életéről alkotott vélemények.
- d) Értékvizsgálat: a Rokeach-féle 18 eszköz- és 18 célérték alapján.³

A lekérdezés során kérdőíves módszerrel a tagok, míg strukturált interjúkkal a vezető véleményét szeretném megismerni a korábban vázolt négy témakör-

³ A teszt során 18–18 értékből kell a résztvevőknek a számukra 10 legfontosabb és 10 legkevésbé fontos értéket kiválasztaniuk, e módszert használja például Kamarás István is a *Krisnások Magyarországon* című művében (Kamarás 1998: 146).

ben. A vezetők külön megkérdezése lehetőséget ad arra, hogy egy esetleges véleménykülönbséget tárjunk fel a tagok és a vezetőség között.

Az elméleti részben hangsúlyoztam az idő tényezőjének fontosságát az új vallási mozgalmakkal összefüggésben. Az időbeli változások kimutatásának céljából a kérdőíves lekérdezés két év elteltével megismétlésre kerül ugyanazon közösségek körében. Egy több száz éve létező történelmi egyház esetében természetesen kicsi lenne az esély bármiféle változás feltárására, azonban az új, tíz évnél is fiatalabb közösségek esetében komoly változások történhetnek ilyen rövid idő alatt.

A kutatásban kiemelkedően fontos szerepet kap az új vallási közösségek összehasonlíthatósága a történelmi egyházakkal: ennek érdekében a református, katolikus és evangélikus gyülekezetek körében is sor kerül lekérdezésre. Érdekes lehetőség kínálkozik azáltal, ha ezen egyházak megújulási (ifjúsági) szervezeteit bevonjuk a kutatásba, mivel különbségek és esetleges hasonlóságok tárhatók fel közöttük, illetve az új vallási mozgalmak között.

A kutatás kockázati faktorairól is érdemes szólni. Alapvető probléma a kérdőíves kutatások során az elzárkózás a válaszadástól: az új vallási közösségek pedig kifejezetten nehezen megközelíthetők ilyesfajta kérésekkel, de a korábbi kutatásom során kiépült személyes bizalom e problémát képes áthidalni. Az új vallási mozgalmak gyors változásai miatt előfordulhat a közösség megszűnése, illetve hirtelen elzárkózása a lekérdezéstől: ezt okozhatja akár a vezetőség gyors változása is. Összességében reális lehetőségnek látom egy 400–500 fős minta lekérdezését az elemzés számára.

Összefoglalás

Láthattuk, hogy az új vallási csoportok a rendszerváltást követően egyre gyarapodnak, s a társadalmi életben is jelentős szerepet vállalnak. Egy részletesebb kérdőíves és interjú vizsgálatot javaslok a közösségek pontosabb megismerésének céljából, melynek fókuszában az attitűdök, az aktivitás, az erkölcsi kérdésekben elfoglalt álláspont és az értékek feltárása van. Emellett a vizsgálat ki kíván térni a tagok és a vezetők közötti lehetséges véleménykülönbségekre, a vizsgált tényezők időbeli változásaira, valamint az új vallási mozgalmak, továbbá a történelmi egyházak közötti különbségekre.

Hivatkozott irodalom

- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a Szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Bögre Zsuzsa és Kamarás István (2013): *Vallásszociológia*. Budapest: Luther.
- Erát Dávid (2016): *Új vallási mozgalmak Pécssett*. (MA-szakdolgozat.) Pécs: PTE.
 Interneten: https://www.academia.edu/29213786/%C3%9Aj_vall%C3%A-1si_mozgalmak_P%C3%A9cssett (utolsó letöltés: 2016. 11. 15.).
- Hegedűs Rita (2000): *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. (PhD-dolgozat.) Budapest: BCE. Interneten: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/81/1/hegedus_rita.pdf (utolsó letöltés: 2016. 03. 19.).
- Kamarás István (1998): *Krisnások Magyarországon*. Budapest: Iskolakultúra.
- Máté-Tóth András, Török Péter és Nagy Gábor Dániel (2008): Az új vallási közösségek viszonya a társadalomhoz. Nyitottság, zártság, vonzerő néhány új vallási közösség tagjainál. In *Vallásosság/változatok. Vallási sokféleség Magyarországon*. Máté-Tóth András és Nagy Gábor Dániel (szerk.). Szeged: Jate Press, 29-47.
- Tomka Miklós (2008): A vallástudomány mibenléte – a társadalomtudományok szemszögéből és a jelenlegi nemzetközi tudományos gyakorlat fényében. *Vallástudományi Szemle* 4(4): 75–86. Interneten: http://www.zskf.hu/uploaded_bookshelf/5b5251c2ee4c5d13.pdf (utolsó letöltés: 2016. 03. 19.).
- Weber, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Budapest: Gondolat.
- Weber, Max (2005): *Vallásszociológia. A vallási közösségek típusai*. Budapest: Helikon.